

מוסדות
**דרבי
תורה**

בנשיאות מרן הגאון
רבי אשר וייס שליט"א

שיעור מרן הרב שליט"א

קונטרס שבועי

אגדה

וּיֵצֵא אֶל אַחִיו וְיֹרָא בְּסַבְלָתָם

הלכה

חלב נכרי

פרשת שמות תשפ"ה

שנה כ"ז - קובץ י"ב [תתק"ז]

יד"ל ע"י מכון "מנחת אשר"

כל הזכויות שמורות

עריכה והוצאה לאור ע"י
מכון "מנחת אשר"

להפצת תורתו של
מו"ר הגאון רבי אשר וייס שליט"א

רחוב אהרון אשכולי 109
ירושלים

המען למכתבים:
ת.ד. 23170

Email: info@minchasasher.com

פרשת שמות

טמטום הלב במאכלות אסורות ובדין חלב עכו"ם

"ותאמר אחותו אל בת פרעה האלך וקראתי לך אשה מינקת
מן העבריות ותינק לך את הילד" (ב' ז').

"מלמד שהחזירתו על מצריות הרבה לינק ולא ינק לפי שהיה
עתיד לדבר עם השכינה" (רש"י שם).

"חלב נכרית כחלב ישראלית, ומ"מ לא יניקו תינוק מן הנכרית
אם אפשר בישראלית דחלב עובדת כוכבים מטמטום הלב ומוליד
לו טבע רע (ר"ן בשם הרשב"א). וכן לא תאכל המינקת אפילו
ישראלית דברים האסורים (הגהות אשר"י). וכן התינוק בעצמו, כי
כל זה מזיק לו בזקנותו" (יו"ד סי' פ"א סעי' ז' ברמ"א).

הרי לן מדברי הרמ"א דאף שאין איסור לינוק מן הנכרית מ"מ חלבה גורם טמטום
הלב וטבע רע, וחידוש יש בדברים דעד כאן לא למדנו (ביומא ל"ט ע"א) אלא
דמאכלות אסורות גורמות טימטום הלב אבל לא מאכל היתר, ובמקום אחר דנתי אם
מאכ"א מטמטמות את הלב כאשר אין איסור באכילתן כגון באונס או בפקו"נ, אך מ"מ
כל זה כשעצם החפצא אסור הוא, אך בדברי הרמ"א למדנו יתירה מזו דאף שחלב
נכרית אין בו איסור מ"מ כיון שהוא נולד ממקום לא טהור יש בו טבע רע וטימטום הלב.

וראיה לזה מדברי חז"ל בסוטה (י"ב ע"ב) שהם מקור פי' רש"י דמשה רבינו לא ינק
מן המצריות משום שפיו היה מיועד לדבר עם השכינה הרי דיש בזה פגם וגנות. ועיין
בבהגר"א ביו"ד שם שציין שכך כתבו התוס' (ע"ז י' ע"ב ד"ה אמר ליה) בשם המדרש,
וז"ל התוס':

"אמרין במדרש חלב מטמא וחלב מטהר, כשנולד רבי גזרו שלא למול ואביו ואמו
מלוהו שלח קיסר והביאו לרבי ואמו לפניו והחליפתו אמו באנטונינוס והניקתו עד
שהבאתו לפני קיסר ומצאוהו ערל ופטררהו לשלום ואמר אותו הגמון אני ראיתי שמלו
את בנו אלא הקב"ה עושה להם נסים בכל עת ובטלו הגזירה ואמרין נמי בירושלמי
שלסוף למד אנטונינוס תורה ונתגייר ומל עצמו".

טמטום הלב במאכלות אסורות ובדין חלב עכו"ם

וצ"ע שלא הביאו את הגמ' בסוטה.

ונאריך קצת בכל ענין טמטום הלב שע"י מאכלות אסורות.

א

טמטום הלב

ביומא (ל"ט ע"א) דרש ר' ישמעאל שעבירה מטמטמת לבו של אדם, מדכתיב "אל תשקצו את נפשתיכם בכל השרץ השורץ ולא תטמאו בהם ונטמתם במ" (ויקרא י"א מ"ג), ודרש ר"י "אל תקרי ונטמאתם אלא ונטמטם". ויש לחקור ביסוד ענין זה, האם מאכ"א נאסרו משום שיש בהם כדי לטמטם את הלב, או שמא מטמטמים הם את הלב משום שנאסרו, ומה קדם למה במוקדם ומאוחר שבכח ובסיבה.

ונראה שנחלקו בשאלה זו הרמב"ן ומהר"ל, דכתב הרמב"ן (שמות כ"ב ל') לפרש סמיכות הכתוב "ואנשי קודש תהיון ל"י ללאו דטריפה, דמכיון שאנו מיועדים להיות להקב"ה לאנשי קודש ולעם סגולה נצטוינו לפרוש מן המאכלים המתועבים, "ואין האסורין במאכלים רק טהרה בנפש, שתאכל דברים נקיים שלא יולידו עובי וגסות בנפש". ומבואר מדבריו דמשום שמאכ"א מולידים גסות בנפש הרחיקנו הקב"ה מאכילתם. ובדרך זו הלך בביאור כמה מאיסורי המאכלות שבתורה, עיי פירושו בסימנים שבין דגים טמאים לטהורים (ויקרא י"א ט'), וכן בסימני העופות (שם י"ג). וז"ל באיגרת הקדש (פרק ד):

"דע, שבהיות הדם מזון הגוף ונהפך לגוף, והדם הוא כפי טבע המזון שנעשה ממנו, ראוי לך לדעת כי בהיות המזון עב ועכור יהיה הדם הנעשה ממנו עב ועכור, ואם המזון הוא נקי זך וטהור יהיה הדם כמותו. ולפיכך הבדילנו יתברך בתורתו הקדושה מכמה מאכלות אסורות שאסר אותם עלינו, קצתם מטמטמין את הלב כחלב ודם, וקצתם שמעזין את הפנים כחיות ועופות ובהמות הדורסין, וקצתם שסוגרין דלתי התבונה והחכמה כארנבת ושפן וחזיר ודומיהן, וקצתן שמולידין כמה מיני חלאים קשים ורעים כשרצי הארץ והמים. סוף דבר על כלם אמר 'אל תשקצו את נפשותיכם', הרי הודיע כי כל אלו הדברים נתעבים ונמאסים ועושין דם רע מוכן לכמה פורעניות".

וכדעת הרמב"ן כ"כ גם הרשב"ם (ויקרא י"א ג'). וע"ע רבינו בחיי (שמות כ"ג י"ט) ובחינוך (מצוה קנ"ד).

טמטום הלב במאכלות אסורות ובדין חלב עכו"ם

[אמנם עיין באברבנאל ובכלי יקר (בויקרא שם) שכתבו דאין הכונה לחולשת הגוף והחולי, דהרי חזינן שאומות העולם אוכלים שקצים ורמשים וגבורי כח הם, אלא ע"כ הכונה לעובי וגסות בנפש האדם ושפע קדושתה, וכ"כ האור החיים, וע"ע ברש"ל ביש"ש (פי"ד מיבמות סוף סי' ז') שהביא בשם המקובלים שאכילת שקצים מטמטמים את הלב ואת השכל, ופלא שהביא כן בשם המקובלים ולא הביא את דברי הגמ' ביזמא הנ"ל, ואפשר שהחידוש שבדבריו דמאכ"א מטמטמים גם את השכל ובגמ' הזכירו רק את הלב].

אמנם המהר"ל (בתפארת ישראל פ"ח, וע"ע בחידושי אגדות חולין מ"ב ע"א) כתב שטועה מי שחושב דהתורה אסרה מאכ"א משום שהם פוגעים במזג האדם, דאין התורה ספר רפואות ולא נאסרו מאכ"א משום שהם מטמטמים את הלב אלא אדרבא רק משום שנאסרו פוגמים הם בנפש, וחז"ל דקדקו בלשונם ביזמא כשאמרו עבירה מטמטמת לבו של אדם.

ונפ"מ בין שני דרכים אלה, אם מאכ"א מטמטמים לבו של אדם גם כשאוכלים שלא בדרך איסור כגון בשוגג או באונס או במקום פיקו"נ וכדו'. דאם אין הטמטום אלא משום שעבר על מצוות התורה, לכאורה אין פגם בכל האופנים האלה שבהם אין כאן חטא, אבל אם הטמטום אינו נובע מהאיסור, גם בכה"ג מאכלות אלו מטמטמים לבו של האדם, והרמב"ן א"כ לשיטתו כאשר כתב בשער הגמול:

"ועוד שכל דבר האסור מלכלך הנפש ומטמא אותה, דכתיב ונטמתם בם, לפיכך נקרא שוגג חוטא, אעפ"כ אין השוגג ראוי להעניש על שגגתו בגיהנם ובאר שחת, אלא שהוא צריך מירוק מאותו עוון ולהתקדש ולהטהר ממנו כדי שיהא ראוי למעלה ההוגנת למעשיו הטובים בעוה"ב. לפיכך חס הקב"ה על עמו ועל חסידיו ונתן להם הקרבנות להתכפר בהן השגגות, וכשאין בית המקדש קיים משלח עליהם יסורין למרק אותן מאותן השגגות ולהתכפר ביסורין כדי להיותן נקיים לעוה"ב".

הרי מבואר בדבריו דאף שאין השוגג ראוי לעונש מ"מ מטמטמים איסורים את לבו ונפשו של אדם.

ובאמת יש מקורות רבים בדברי חז"ל דגם כשאין עבירה כלל מ"מ יש פגם גדול במאכ"א:

טמטום הלב במאכלות אסורות ובדין חלב עכו"ם

א. ביזמא (פ"ב ע"ב) אמרו דשתי מעוברות היו שהתאוו לאכול ביוה"כ ולחשו באוזניהם שיוה"כ הוא, זו שלא אכלה יצא ממנה ר' יוחנן וזו שאכלה יצא ממנה שבתי אוצר פירות. הרי דאף כשמאכילין לכתחלה לעוברת שהריחה מ"מ יש בזה פגם.

ב. בחגיגה (ט"ו ע"א) הביאו תוס' (ד"ה שובו) מהירושלמי (חגיגה פ"ב ה"א, דף ט' ע"ב) דאמו של אחר הריחה ריח עבו"ז ונתנו לה לאכול ואוכל זה פעפע בה כארס של עכנאי ומזה יצא אחר לתרבות רעה [ובמנח"א לפסחים סי' כ"ז דנתי במה שנחלקו הראשונים אם איסור"ה של עבו"ז יהרג ואל יעבור עי"ש].

ג. וע"ע באדר"נ (פ"ח ה"ח) על ריבה אחת שנשבתה בין הנכרים והאכילוה הנכרים מאכ"א, וכשפדאוה הטבילוה לטהרה אף שמסתמא אנוסה היתה לאכול ולפקח נפשה.

ד. וכבר הבאתי לעיל את דברי התוס' בעבו"ז (י' ע"ב ד"ה אמר ליה) שכתבו בשם המדרש דחלב מטהר וחלב מטמא ואמותיהם של רבי ואנטונינוס החליפו תינוקותיהם בשעת הגזירה כדי שלא ימצאו את רבי מהול והחלב שינק אנטונינוס משדי אמו של רבינו הקדוש גרם לכך שנתגייר ולמד תורה עי"ש.

ה. ועל מש"כ הרמ"א (יו"ד סי' פ"א סעיף ז') דמינקת לא תאכל מאכ"א כדי שלא לגרום לתינוק טמטום הלב הקשו הט"ז והש"ך דלכאורה תמוה תיפוק ליה משום איסור דידה, וכתבו דמיירי במקום שמותר לה לאכול מאכ"א משום פקו"נ ואעפ"כ תזהר שלא תניק את בנה אלא תמסרנו למינקת אחרת. הרי דאף במקום פקו"נ יש טמטום הלב.

ו. וגם מעצם דברי הרמ"א יש להוכיח כן דהלא כל דברי הרמ"א הם דברי הרשב"א ביבמות קי"ד ובדבריהם מבואר דכל הקפידא משום מאכ"א שהגויה אוכלת, דהרשב"א והרמ"א נקטו דחלב גויה מותר [ודלא כשיטת הר"ח דחלב גויה אסורה], הרי דאף במה שמותר לה לאכול מאכ"א, מ"מ יש בהם פגם שעובר לתינוק שיונק ממנה.

ולמדנו מכל זה דגם באונס ובפקו"נ יש פגם מסויים, וכך מסתבר לפי דרכם של הרמב"ן וסיעתו כמבואר, ויש לתמוה מתוך כך על מש"כ בשו"ת רב פעלים (ח"ד סוד ישרים סי' ו') דמי שנכשל באונס במאכ"א אין בו טמטום הלב עי"ש.

טמטום הלב במאכלות אסורות ובדין חלב עכו"ם

ומ"מ מבואר מכ"ז כהבנת הרמב"ן וסייעתיה דלא כשיטת המהר"ל, אך באמת הבליע המהר"ל בתו"ד דאף אם אמנם מאכ"א מטמטמים את הלב מטבעם מ"מ אין זה טעם האיסור של התורה, אך זה סותר לכאורה את מה שדייק דעבירה מטמטמת, וצ"ע.

[וע"ע בבני יששכר לחודש אדר (מאמר ב' דרוש ז') דבר נפלא למה אין להחמיר באיסור שנתערב ברוב היתר].

ב

חלב עכו"ם

הנה מבואר בעבו"ז (ל"ה ע"ב) דחלב עכו"ם אסרוהו חכמים מחשש תערובות חלב טמא, ואף בגבינה חיישינן לחלב טמא, ואף שאין חלב טמא עומד, חיישינן שחלב טמא נשאר בין הגומות שבגבינה עי"ש.

ונחלקו גדולי הדורות מימות הראשונים בשאלות רבות עד היכן יש לחוש לחלב טמא, והאם איסור זה עומד בעינו גם כשלא מסתבר לחשוש כלל לחלב טמא, ונפרט את עיקרי הדברים.

במרדכי (עבו"ז סי' תתכ"ו) הביא מחלוקת בחלב שחלבו עכו"ם ואין ישראל רואהו, כשאין בכל העדר שום בהמה טמאה, ויש שהתירו מתוך דברי הגמ' בעבו"ז (ל"ט ע"ב):

"ת"ר, יושב ישראל בצד עדרו של עובד כוכבים ועובד כוכבים חולב לו ומביא לו ואינו חושש. היכי דמי, אי דליכא דבר טמא בעדרו פשיטא, ואי דאיכא דבר טמא בעדרו אמאי, לעולם דאיכא דבר טמא וכי קאי חזי ליה וכי יתיב לא חזי ליה, מהו דתימא כיון דיתבי לא חזי ליה ניהוש דלמא מייתי ומיערב ביה, קמ"ל כיון דכי קאי חזי ליה, אירתותי מירתת ולא מיערב ביה".

הרי דאם אין דבר בעדרו פשיטא דמותר, אך המרדכי כתב שדברי טעות הם, דכל כונת הגמ' דאם אין דבר טמא בעדרו פשיטא דמהני כשישראל יושב בצד עדרו, אך כשאין ישראל יושב אסור אף כשאין דבר טמא בעדרו עי"ש.

טמטום הלב במאכלות אסורות ובדין חלב עכו"ם

ובשו"ת הרשב"ש (סי' תקנ"ד) דן כשאין בהמה טמאה בכל העיר וכתב בשם אביו הגדול התשב"ץ להתיר דכיון דאין שם שום מין טמא אין לחשוש לחלב טמא, ובשו"ת חוט המשולש המסונף לשו"ת התשב"ץ (הטור הראשון סימן ל"ב) כתב שנהגו להקל היכא שאין בהמה טמאה בכל העיר, או במקום שלא נהגו כלל לחלוב בהמות טמאות, והביא שכך פסק הרשב"ש (וכמבואר לעיל), וכך הביא גם מהכפתור ופרח, עי"ש.

הרי לן שלש דורות של גדולי ספרד, התשב"ץ, בנו הרשב"ש ובן בנו החוט המשולש, שהקילו במקום שאין חשש תערובת חלב טמא.

והפרי חדש (יו"ד סי' קט"ו סק"ו) כתב דאף האוסרים כשאין בהמה טמאה בעדר יודו להתיר כשאין בהמה טמאה בעיר וכך פסק להלכה.

ועיין בשו"ת הרדב"ז סי' אלף קמ"ז (ח"ד סי' ע"ה) שגם כתב להקל כשאין שם בהמה טמאה ויסוד סברתו דאין איסור חלב עכו"ם "גזירה כללית" ולא הוי דבר שנאסר במנין וכל האיסור אינו אלא כשאכן יש חשש לתערובת חלב טמא, עי"ש.

ועוד כתבו שם התשב"ץ והרשב"ש להקל כשהחלב הטמא ביוקר, דכיון דדמי הטמא יתרים על דמי הטהור אין לחוש לעירוב טמא בטהור.

ולעומתם כתב בשו"ת מהר"י ברונא (סימן ע"ח) דחלב עכו"ם הוי דבר שנאסר במנין וצריך מנין אחר להתירו, עי"ש.

סוף דבר יש מן הראשונים שהקילו בחלב עכו"ם כאשר לא מסתבר לחוש שהגוי יערב חלב טמא בטהור, ויש שנקטו להחמיר דמאחר שגזרו חכמים לאסור חלב עכו"ם האיסור בעינו עומד אף במקום ובזמן שלא מסתבר לחוש לחלב טמא.

ויסוד הספק בהגדרת איסור זה, האם אסרו חכמים מסברא מתוך חששם לחלב טמא והוי ספיקא דאורייתא, או שמא מצד דיני הספיקות אין מקום לאסור, דיש לילך אחר רוב חלב טהור, אלא שתקנה וגזירה יש כאן ולא ספק וחשש, ואין החשש לתערובת חלב טמא אלא טעם שאסרו חכמים אבל מצד דיני הספיקות אין איסור.

ואם אכן גזירת חכמים יש כאן ולא חשש בלבד, הלא כלל גדול בידינו שגזירות חכמים עומדות בעינינו גם כאשר טעם הגזירה כבר אין בו ממש, וכמבואר בתוס' ביצה (ה' ע"ב), ועיין בזה בשו"ת מנחת אשר (ח"ג סימן כ"ו), ואכמ"ל.

טמטום הלב במאכלות אסורות ובדין חלב עכו"ם

וכבר נחלקו בשאלה זו החת"ם והחזו"א. בשו"ת חתם סופר (יו"ד סי' ק"ז) כתב דלאחר שנאסר חלב עכו"ם הוי החלב הטהור עצם איסור ואף אם באמת אין שמץ חלב טמא הוי איסור גמור, וכתב לפרש כן את דברי רש"י שם בדף ל"ה ע"א, ופירש לפי דרכו דבאמת לא חיישינן בגבינה שמא הגוי עירב חלב טמא, דלמה לו לערב חלב טמא ולהפסיד בכך את איכות הגבינה שלו, אלא דבאמת חיישינן לחלב טהור בין הגומות, דאילולי החשש לחלב טהור לא היה איסור בגבינה, דעל החלב גזרו ולא על הגבינה, אלא דחיישינן לחלב טהור ביני אטפי עי"ש. וגם הבית מאיר ביו"ד שם והבאר יצחק (יו"ד סי' י"ג) החמירו בזה, עי"ש.

ועיין בפתיחת שער לשו"ת תשובה מאהבה שתקף במילים בוטות את המקילים כשאין בעדר או בעיר בהמה טמאה וכתב שהם קלי דעת ועמי הארץ, ועיקר דבריו דכיון דאסרו חכמים אם אין ישראל רואהו ואין לנו אלא דברי חכמים.

אך החזון איש (ביו"ד סי' מ"א אות ד') תמה על דבריו דמדברי רש"י שם נראה היפך דברי החת"ם, דכל איסור חלב עכו"ם אינו אלא משום דחיישינן לחלב טמא, ומשו"כ הסיק החזון איש עיקר כשיטת הפר"ח דכאשר אין מקום לחשוש לעירוב חלב טמא אין איסור בחלב עכו"ם.

וחדוש גדול חידש החזו"א שם דבמקום שיש פיקוח ממשלתי והמערב חלב טמא בטהור יקנס ויקפח פרנסתו הוי כישאל רואהו ואין איסור דחלב עכו"ם. והנה אף שהחזו"א התבסס גם על דברי הפר"ח שהקיל כשאין בעיר מינים טמאים, לענ"ד פיקוח ממשלתי עדיפא מיניה, דבפיקוח ממשלתי אף שבפועל אין ישראל רואהו מ"מ מירתתי, משא"כ בכל הני שאלות דאין מין טמא בעדר, או בעיר, או כשחלב ביוקר, דאף דבכל אלה לא מסתבר לחשוש לחלב טמא, מ"מ אין זה דומה לתקנת חכמים בישראל רואהו, שטעמו דמירתתי, אבל בפיקוח ממשלתי יש מקום לטעון דכיון דמירתתי דומה טפי לישראל רואהו שכל ענינו רק כשהגוי ירתע מלערב חלב טמא פן יתפס ויקפח פרנסתו ודומה טפי לעיקר תקנת חז"ל, ודו"ק.

ודנו אף גדולי הזמן בשאלה זו, ויש שמחמירים, עיין שו"ת מנחת יצחק (ח"א סי' קל"ח, ח"ב סימן כ"א, וח"ג סימן ע"ה).

ובמק"א דנתי במה שנשאלתי במחלבה שיש בה מצלמת וידאו במעגל סגור וכל מה שנעשה באולם החליבה נראה ע"ג המסך בחדר אחר, האם הוי כישאל רואהו.

טמטום הלב במאכלות אסורות ובדין חלב עכו"ם

וכתבתי להקל, דזה בודאי עדיף טפי מפיקוח ממשלתי דהוי ממש ישראל רואהו, הלא עין רואה ואוזן שומעת וכל מעשיך בספר נכתבים, ומה לן אם רואהו ראייה לנוכח או דרך מצלמה, וכי בדין עדות לד"נ עסקינן שצריך ראייה גמורה, והלא יסוד הלכה זו משום דמירתת כשישראל רואהו, ולכאורה מצלמה זו עדיפא מישראל יוצא ונכנס, דבמצלמה זו רואים כל מה שנעשה באולם כולו והגוי חושש בכל רגע שמתבוננים בכל מעשיו, ולענ"ד יש להקל בזה ללא פקפוק.

ואפשר דבזה יש להקל אף לדעת המחמירים כהבנת החת"ס, דבני"ד מסתבר לענ"ד דהוי ממש בכלל ישראל רואהו כמבואר.

ג

בדברי האגרות משה בחלב בפקוח ממשלתי

והנה בשו"ת אגרות משה (יו"ד ח"א סי' מ"ז) הקיל אף הוא בחלב שבפקוח ממשלתי, אלא דאתי עלה מטעם אחר, ויסוד דבריו דידיעה ברורה הוי כראיה ממש, והביא מספר מקורות.

א. בשבועות (ל"ד ע"א) מבואר שבאופן כגון שנים שנכנסו לחורבה ויצא א' נשוך בגבו דכיון שא"א שינשוך אדם את עצמו בגבו חייב חבירו.

ב. בעדים לקיומא בקידושין אמרינן (בקידושין ס"ה ע"ב) דהן הן עידי ייחוד הן הן עדי ביאה.

ג. עדים שראו כדרך המנאפים הוי כעידי ביאה אף לדיני נפשות (ב"מ צ"א ע"א) אף שלא ראו כמכחול בשפופרת.

ד. ביבמות (מ"ה ע"ב) כתבו התוס' (ד"ה מי) דאם ידוע שגורת טבלה לנדוטה הו"ל כאילו שלשה עמדו שם.

ומכל זה טען האגר"מ דכל ידיעה ברורה הוי כראיית עדים ממש, וה"נ בני"ד דכיון דידוע שלא יערבו חלב טמא הו"ל כישראל יושב ורואהו, עי"ש.

ולענ"ד אין הנידון דומה לראיה, דבכל הני מיירי בידיעה ברורה המבוססת על אחד משני יסודות, או על חוקי הטבע כהא דנשוך בגבו שאין אפשרות כלל בטבעו של עולם

טמטום הלב במאכלות אסורות ובדין חלב עכו"ם

שאדם ינשך את גבו, או על מה שקבעו חז"ל בטבען של הבריות כהא דראו כדרך המנאפים ועדי יחוד שנחשבים כעדי ביאה דקי"ל לחכמים שאין אפטרופוס לעריות ובודאי בא עליה, אבל בג"ד אין זה אלא בגדר אומדנא, דמסתמא לא יסכנו את פרנסתם, ואף שאפשר דדי באומדנא זו דמירתתתי, מ"מ לענ"ד אין לדון בזה דין ראיה.

ודברי התוס' ביבמות אינם ענין כלל לגי"ד, ויסוד דבריהם דכל דבר המוחזק לרבים הוא כאילו ראו בג"ד ואינו ענין כלל לגדרי אומדנא.

ד

ביסוד גדר האיסור דחלב עכו"ם

ומ"מ מבואר דנחלקו גדולי הדורות בכל איסור זה אם הוא כעין ספיקא דאורייתא דחז"ל קבעו שמצד דין איסור והיתר יש לחשוש לתערובת חלב טמא, או שמא אין כאן אלא גזירת חכמים ששורשו וטעמו משום חלב טמא אבל מכיון שנאסר נאסר ועצם חלב הגוי הוא חפצא דאיסורא.

וגדולה מזו מצינו בדברי אבות העולם הרמב"ן והרשב"א והביאם המגיד משנה (בפ"ג ממאכלות אסורות הי"ג) וז"ל המ"מ:

"ומ"מ יש מן המפרשים שפירשו שאין הולכין באיסורין אלו של גוים אחר נתינת טעם, שחכמים רצו להרחיק מאכליהם ולא אמרו שיהיה חשש בנותן טעם בדוקא, והביאו לזה ראיה, וזה דעת הרמב"ן והרשב"א" וכו'.

ודברי הרשב"א מקורם בתורת הבית (ב"ג ש"ו דף צ' ע"ב) בשם הראב"ד ז"ל:

"דכל דבר של נכרים לא הלכו בו חכמים אחר נותן טעם ואין מטעימין אותן לקפילא אלא כיון דשכיח בהו טעמא אוסרין אותם לעולם כדי שלא יפרוצו" והובא גם בר"ן ע"ז (י"ג ע"ב) בשמו, וגם הרמב"ן כתב כן בחידושי (ל"ה ע"ב), עי"ש.

הרי לן מדברי הראשונים דשורש איסור זה ברצון חכמים להרחיק מאכליהם וכאילו עילה מצאו לאיסור חלבם מחשש חלב טמא, ואף שמצד ביטול תערובת בטל

טמטום הלב במאכלות אסורות ובדין חלב עכו"ם

הטמא ברוב ואינו נותן טעם, מ"מ אסור הוא. וא"כ מסתבר דעשו חלב נכרי כחפצא דאיסורא.

והמ"מ הביא את דברי הראשונים לבאר דאף שאסרו את גבינת עכו"ם מפני שמעמידין אותה בעור קיבת נבילה, אין טעם הנבילה בטלה בשישים, דחכמים החמירו במאכלי עכו"ם.

אבל הרמב"ם כתב שם דקיבת הנבילה הוי מעמיד ומשום כך אינו בטל בשישים.

ולכאורה נחלקו הראשונים אם חלב נכרי הוי כספיקא דאורייתא או כודאי איסור דרבנן. דבשו"ת התשב"ץ (ח"ג סימן קמ"ג) כתב:

"עוד שאלת חלב שחלבו עכו"ם ואין ישראל רואהו הנאסר מתקנת חכמים אם יש לו שום היתר, כי ראית קצת עוברים על גדרם וקונים אותו בפרהסיא. תשובה, חלב שחלבו עכו"ם ואין ישראל רואהו אינו מתקנת חכמים וגדריהם כמו שכתבת אלא ספקא דאורייתא משום תערובת חלב טמא, וכבר העידו לי כי אחר שחולבין הגמל ונשאר בעטין לחלוחית ממנו חולבין בו בהמה טהורה ומתערב חלב טמא האסור מן התורה עם חלב טהור. וגם יש לחוש שמא ערבו בידיהם הרבה וספקא דאורייתא הוא".

הרי לן להדיא בדבריו דהוי ממש כספיקא דאורייתא ולא תקנה יש כאן אלא הוראה וסברא.

וכ"כ גם בחלק ד' (חוט המשולש) טור א' סימן ל"ב:

"ויש חלוק בין הגבינה והחלב שהגבינה שאסורה במנין ובגזרה אם בטל טעם לא בטל איסורא ככל דבר שנאסר במנין שצריך מנין אחר להתירו כדאיתא בפ"ק ד"י"ט (ביצה ה' ע"א) אבל החלב הואיל ואיסורו הוא משום תערובת אי בטל טעמא בטל איסורא".

ועי"ש שכתב שכן היה היה המנהג מקדם בעיר תלמסאן ובעיר אלגזאייר לשתות חלב עכו"ם שאין ישראל רואהו "שהובא תוך המדינה עצמה גם מסביבותיה הקרובים אליה שהם בעבורי העיר שהוא ידוע שלא ימצאו שם גמלים מיניקות" [והאריך שם טובא בדינים אלו והביא שם גם את ההיתר אפילו באיכא חלב טמא כל שנמכר ביוקר עי"ש]. ועי"ש עוד שכתב שזקנו הרשב"ץ הוא מהמתירין בדבר זה וגם מורו ורבו החסיד

טמטום הלב במאכלות אסורות ובדין חלב עכו"ם

כמהר"ר יוסף אבן דבי. וכ"כ גם בנו של התשב"ץ, הרשב"ש (בסי' תקנ"ד) בשמו, והוזכרה דעה זו גם בשבלי הלקט (דין חלב שחלבו הגוי סי' ל"ג). הרי לן כמה דורות זה אחר זה מגדולי הפוסקים בתקופת הראשונים שהורו היתר בזה. וזהו בית אב לכל הפוסקים המקלים כאשר רחוק החשש לתערובת חלב טמא כנ"ל.

ומדברי הרמב"ם מבואר לכאורה הפך הדברים. דהנה כתב הרמב"ם (פ"ח ממאכ"א הלכה י"ז - י"ח):

"הצייד שנזדמנו לו חיה או עוף ודג טמאים וצדן, או שניצודו לו טמאים וטהורים מותר למוכרן אבל לא יכין מלאכתו לטמאים, ומותר לעשות סחורה בחלב שחלבו עכו"ם ואין ישראל רואהו ובגינות העכו"ם וכיוצא בהן. זה הכלל כל שאיסורו מן התורה אסור לעשות בו סחורה וכל שאיסורו מדבריהם מותר לעשות בו סחורה בין בספיקו בין בודאו".

הרי לן דחלב נכרי וגבינותיהם לא הוי ספיקא דאורייתא, דהרי אף ספק דאורייתא אסור בסחורה, אלא הוי ככל שאר איסורים דרבנן.

וכן מבואר גם בדבריו במקום אחר (פי"ג ממאכ"א ה"י):

"יין מבושל והשכר או יין שעירבו עם דברים אחרים כגון דבש ושמן וכן החומץ והגבינה והחלב וכל שאיסורו מדברי סופרים שהפקידו ביד עכו"ם אינו צריך שני חותמות אלא חותם אחד בלבד דיו, אבל היין והבשר וחתית דג שאין בה סימן שהפקידו ביד עכו"ם צריכין שני חותמות".

ונפסקו דבריו בשו"ע (סי' קי"ח סעיף א'). וגם בדברים אלו מבואר דאין כאן ספקא דאורייתא אלא איסור מדברי סופרים כמבואר.

אך לכאורה יש סתירה בדברי הרמב"ם, שהרי התשב"ץ נסמך על דברי הרמב"ם גופא (פ"ג הי"ב - י"ג) דז"ל:

"חלב בהמה טמאה אינו נקפה ועומד כחלב הטהורה, ואם נתערב חלב טמאה בחלב בהמה טהורה כשתעמיד אותו יעמוד חלב הטהורה ויצא חלב הטמאה עם הקום של גבינה. ומפני זה יתן הדין שכל חלב הנמצא ביד עכו"ם אסור שמא ערב בו חלב בהמה טמאה, וגבינת העכו"ם מותרת שאין חלב בהמה טמאה מתגבן, אבל בימי חכמי

טמטום הלב במאכלות אסורות ובדין חלב עכו"ם

משנה גזרו על גבינת העכו"ם ואסרום מפני שמעמידין אותה בעור קיבה של שחיטתן שהיא נבלה".

ודייק התשב"ץ שגבי חלב לא כתב הרמב"ם שגזרו בו אלא שטעם איסורו מן הדין משום תערובת, משא"כ לגבי גבינה שהוא מותר מן הדין אלא שגזרו בו גזירה (שו"ר שגם הפרי תואר דייק כן בדברי הרמב"ם). ולכאורה סותרים דברי הרמב"ם אלו את אלו.

אמנם בהכרח צ"ל שכוונת הרמב"ם היא שחז"ל אמנם אסרו באיסור ודאי חלב של גוי שמא עירב בו חלב טמא אף שבאמת אין כאן חשש גמור מדאורייתא [או משום שמדאורייתא בטל ברוב, או משום שלא איתרע חזקתו של החלב והרי רוב החלב שנמכר הוא חלב טהור, וע' בזה בש"ך סי' קי"ח סעיף ח'], אבל אף שאסרו את עצם החלב לא אסרו אלא במקום שאכן שייך חשש עירוב חלב טמא, ועל כן כשהטמא ביוקר לא גזרו וכן כשישראל רואהו (וע"ע בדברי הכס"מ פ"ג ממאכ"א הט"ז שכתב להדיא דגם חלב הוי גזירה).

ולפ"ז נמצא שהמחלוקת אינה בהכרח האם חז"ל גזרו גזירה מדרבנן או שלא אמרו אלא שראוי לחשוש ע"פ כללי הספיקות, דאף אם יש כאן גזירה מדרבנן י"ל שלא גזרו לאסור החלב אלא במקום חשש תערובת [אמנם מלשון התשב"ץ והרשב"ש אכן משמע שיש כאן ספק דאורייתא אבל כבר הערנו שדברים אלו קשים וע' בש"ך הנ"ל].

וכבר כתב כע"ז האג"מ (יו"ד ח"א סי' מ"ט בד"ה והנה זה שלא ובדיבור שאחריו), והפריד בין השאלה האם יש כאן גזירה שנגזרה במנין לבין השאלה האם יש איסור אף במקום דליכא חשש, וכתב שכשגזרו לא גזרו אלא במקום שיש לחוש לכך.

וכבר קדמו הגר"א (סי' קט"ו סקי"ג) שכתב מדעתא דנפשיה לחלק בין חלב ושלוקות לגזרת גבינה וז"ל:

"שכבר גזרו על כל גבינות העובדי כוכבים בין שהעמידוה בדבר אסור בין שהעמידוה בדבר המותר גזירה משום שמעמידין אותה בדבר האסור לשון הרמב"ם. דע"כ לא חילקו בין גבינה לגבינה מדפריך שם אלא מעתה יבש תשתרי ישן תשתרי ודלמא אין ה"נ אלא ודאי כשאסרוה לגמרי אסרוה ולא חילקו וגמ' פריך למה לא חילקו ואמרו שם גזירה חדשה כו' אלמא אסרו משום גזירה ונאסרה במנין וכ"כ כל הפוסקים

טמטום הלב במאכלות אסורות ובדין חלב עכו"ם

דלא כמ"ש תוס' שם ד"ה חדא כו'. ואין לדמות לשאר דברים שהותרו בבטל הסיבה שלא אסרו לכתחלה אלא לפי הענין ועריב"ש סי' שצ"ד ובחלב מחלק פעמים שאסור ופעמים שמוותר וכן בכבשים ושאר דברים ולא מחלק בגבינה ועהג"מ".

ולהנ"ל י"ל דאף לשיטת הרמב"ם יש מקום להקל כדברי הפר"ח וכמו שאכן כתב התשב"ץ, אף שביסוד הענין נראה דלא ס"ל כדבריהם.

ויש להביא חיזוק לדברינו ממש"כ הרמב"ם (בפי"ז ממאכ"א הכ"ו), שם כתב הרמב"ם גבי מוריים:

"המוריים במקום שדרך לתת לתוכו יין אסור, ואם היה היין יקר מן המוריים מותר, וכזה מורין בכל דבר שחוששין לו שמא עירבו בו העכו"ם דבר אסור, שאין אדם מערב דבר היקר בזול שהרי מפסיד, אבל מערב הזול ביקר כדי להשתכר".

ומבואר להדיא מדבריו דה"ה חלב אם הטמא יקר יותר אין לחוש לעירוב וכמוש"כ התשב"ץ, ולכאורה לפ"ז יש להקל גם בעיר שאין בה בהמה טמאה. אלא שראיתי בפרי תואר שכתב לחלק בין מקום שהאיסור הוא ביוקר שם ודאי לא יערב לבין מקום שאין בו בהמה טמאה דמ"מ יש לחוש שמא הביאו מעיר אחרת, וצ"ע.

וכיון דאתינא להכי יש לנסח את הדברים גם בדרך אחרת, דבאמת חשש איסור יש כאן, אך אין זה ספק גמור, דודאי רוב החלב חלב טהור הוא אלא שתיקנו חכמים לחשוש לחלב טמא, אך מלשון התשב"ץ משמע דיש בזה ספקא דאורייתא ממש.

ובדברי הכפתור ופרח מצאנו גדר חדש בזה, דהכפתור ופרח בפרק ה' הביא בשם ספר העתים [והביאו התשב"ץ כסמך למנהגו] מה שנהגו היתר בזה במקום שאין בהמה טמאה בכל העיר, וכתב שם להדיא דאף שהיא גזירה שנגזרה במנין וצריך מנין אחר להתירו ועל כן אף כשבטל הטעם לא בטלה הגזירה, מ"מ בשעת הדחק מקילים בגזרות דרבנן כשקים לן שטעם הגזירה אינו קיים, וזה דלא כדברי התשב"ץ והרשב"ש שלדעתם בכה"ג לא גזרו כלל.

ולענין דינא אף שקשה לסמוך על דברי המקילים לבד, שהרי רבים מן הפוסקים האחרונים החמירו בזה, מ"מ בשעת הדחק נראה שיש יסוד להתיר אף לדברי המחמירים, וכדברי הכפתור ופרח שבגזירות דרבנן כל שקים לן שטעם הגזירה אינו קיים ניתן להקל בשעת הדחק.

טמטום הלב במאכלות אסורות ובדין חלב עכו"ם

ה

חלב ישראל מומר

והנה בשו"ת אגרות משה (יו"ד ח"א סימן מ"ו) דן בדין ישראל מומר לענין חלב עכו"ם, ומעיקרא כתב דלכאורה יש להחמיר בזה [אף דלגבי בישול נכרים מסתבר להקל דאיסור זה משום בנותיהם הוא ולא שייך בישראל מומר דבנותיו יכולות להיות צדיקות כאמותינו הקדושות] כיון דכל איסור זה משום חשש תערובת חלב טמא יש לחשוש גם בישראל מומר, ושוב כתב להקל מכח דברי המ"מ הנ"ל, דכיון דיסוד האיסור משום שרצו להרחיק מאכליהם לא אסרו בישראל מומר עי"ש.

ולענ"ד חידוש הוא להקל לפי יסוד מחודש שכתבו מקצת הראשונים, כאשר סתימת הדברים בכל מקום בגמ' ברמב"ם ובשו"ע ובכל הפוסקים שטעם האיסור מחשש תערובת חלב טמא, וגם הראשונים לא כתבו סברתם אלא כטעם נוסף וטפל לבאר מה שאסרו אף כשאין כאן נותן טעם, ואף אם נחמיר עפ"י סברא מחודשת זו, מנ"ל להקל על פיה, וצ"ע.

ועוד דמדברי האג"מ נראה בעליל שהבין את כוונת הראשונים שאסרו חלב עכו"ם כדי שנתרחק מהם, ולכן כתב שזה לא שייך במומר. אך באמת נראה פשוט בכוונתם דאסרו חלב עכו"ם אף כשאין נותן טעם כדי שנתרחק ממאכליהם, והרמב"ן כתב "כדי שלא יפרוצו", ונראה כוונתם כדי שלא יבואו לזלזל באיסור זה גופא דחלב עכו"ם או בשאר מאכ"א שבידם תיקנו שאסור אף כשאינו נותן טעם, ולפ"ז מסתבר דגם יש לחשוש בישראל מומר במאכלו ה"ה דחלבו אסור.

אלא דמטעם אחר נראה להקל בזה, דלפי מה שנתבאר לעיל דאין כאן ספק איסור ממש אלא תקנת חכמים לחשוש לחלב טמא נראה דלא תיקנו אלא בנכרי ממש ולא בישראל מומר, ואף דמצינו בכמה הלכות שעשו דין מומר כדין גוי כבר הארכתי במק"א (שו"ת מנחת אשר ח"א סי' י') דפורקי העול שבזמנינו דינם כתינוק שנשבה ולא כמומר, ומשום כך נראה דאף דאכן הם חשודים במאכ"א ואין להם נאמנות מ"מ אין חלבם אסור מדין חלב עכו"ם.

טמטום הלב במאכלות אסורות ובדין חלב עכו"ם

ו

אבקת חלב נכרי

ועוד נחלקו גדולי הזמן בדין אבקת חלב אם יש בו דין חלב נכרי, בשו"ת הר צבי (יו"ד סי' ק"ג – ק"ד) כתב להקל וצירף בזה טעמים רבים, אך החידוש שבדבריו דכיון דלא גזרו על אבקת חלב אין אבקה זו בכלל האיסור ואין לנו אלא מה שתיקנו חכמים עי"ש, ואין לדחות דכיון דאבקה זו נעשית ע"ג חלב, והרי החלב כבר נאסר ואיך יחזור להיתרו כשנעשה ממנו אבקה, שהרי חזינן שאף בחמאה נחלקו, והרמב"ם (שם פ"ג הי"ד) הביא שיש מתירין משום שהחמאה לא נאסרה ולא היתה בכלל הגזירה, הרי שדנים לגבי המוצר הסופי ולא דנים על החלב שממנו נעשה.

אך החזון איש (שם) כתב לאסור בתוקף, דכיון דאפשר לעשות אבקה זו מחלב טמא כמו מחלב טהור אף זה בכלל האיסור והגזירה ממש עי"ש. ולענ"ד מסתבר כדבריו, דרק בחמאה שע"כ אין בו חלב טמא, דאין חלב טמא עומד, ולכן כל הספק הוא אם גזרו על החמאה היה מקום להקל, אבל באבקה שיש לחוש בו לחלב טמא ממש מסתבר דאף זה בכלל הגזירה, דמ"מ חלב הוא ושייך לחשוש בו לחלב טמא, ודו"ק בזה כי קצרתי.

ולכאורה אף שאלה זו תלויה בשתי הדרכים הנ"ל, דאם בגזירה עסקינן מסתבר כדברי הגרצ"פ דלא גזרו אלא על החלב ולא על האבקה, אבל אם בחשישא עסקינן מסתבר כדברי החזו"א דאף באבקת חלב יש לחוש לתערובת חלב טמא.

ולפי"ז נראה דהחזו"א לשיטתו, דכיון שקבע שעיקר ההלכה כהפרי חדש דבמקום שאין לחוש לתערובת יש להקל, ממילא יש להחמיר באבקת חלב.

וכבר הבאתי לעיל שבשו"ת מנחת יצחק החמיר בכמה תשובות שלא לסמוך על פיקוח ממשלתי כיון שלדעתו הוי דבר שנאסר במנין וככל גזירות חכמים דאף אם בטל הטעם לא בטלה הגזירה.

ואכן העיד בפני ת"ח נאמן ששאל את המנחת יצחק אם יש להקל באבקת חלב, ופסק לו שאכן יש להקל כיון שאין זה בכלל הגזירה וכדעת הגרצ"פ, דהא בהא תליא כמבואר.

טמטום הלב במאכלות אסורות ובדין חלב עכו"ם

אך באמת יש לומר דאף אם בגזירה עסקינן, מ"מ כל ששייך בו חשיש תערובת חלב טמא הוי בכלל הגזירה, ורק בגבינה וחמאה שאין בהם חשיש תערובת אמרו דלא הוי בכלל הגזירה, וכך מבואר בדברי החזו"א שכתב לחלק בין גבינה וחמאה דהוי כמין בפני עצמו, ויש מקום לומר דלא הוי בכלל גזירת חלב עכו"ם, לאבקת חלב דהוי כחלב ממש, עיין שם בהסברת הדברים, ומ"מ אין הכרח לתלות שתי שאלות אל זה בזה, ודו"ק בכל זה.

ויצא אל אחיו וירא בסבלתם

ויצא אל אחיו וירא בסבלתם

"ויהי בימים ההם ויגדל משה ויצא אל אחיו וירא בסבלתם וירא איש מצרי מכה איש עברי מאחיו" (שמות ב' י"א).

עוד טרם נגלה הקב"ה אל משה בלבת אש מתוך הסנה, הדבר הראשון שכתבה תורה על משה רבינו "ויהי בימים ההם ויגדל משה ויצא אל אחיו וירא בסבלתם". "נתן עיניו ולבו להיות מיצר עליהם" (לשון רש"י). וכאשר ראה משה איש מצרי מכה איש עברי, שם נפשו בכפו ויך את המצרי ויטמנהו בחול. ולא רק במצרי המכה את ישראל, כאשר יוצא הוא ביום השני ורואה הוא שני אנשים עברים נצים, שוב עומד הוא לצד הנרדף ואומר רשע למה תכה רעך. ואף כשהוא רואה את גויי הארץ עושים עוולה, עומד הוא לצד הנרדף, כמ"ש:

"ויבאו הרעים ויגרשום ויקם משה ויושען וישק את צאנם" (ב' י"ז).

וכך אמרו חז"ל, שאכן בחן הקב"ה את משה, ומדת המבחן היתה הרחמים והחמלה, וכך אמרו רבותינו (שמות רבה ב' ב'):

"ומשה היה רועה... ואף משה לא בחנו הקדוש ברוך הוא אלא בצאן, אמרו רבותינו כשהיה מרע"ה רועה צאנו של יתרו במדבר ברח ממנו גדי ורץ אחריו עד שהגיע לחסית כיון שהגיע לחסית נזדמנה לו בריכה של מים ועמד הגדי לשתות, כיון שהגיע משה אצלו אמר אני לא הייתי יודע שרץ היית מפני צמא עיף אתה הרכיבו על כתיפו והיה מהלך, אמר הקדוש ברוך הוא יש לך רחמים לנהוג צאנו של בשר ודם כך חייך אתה תרעה צאני ישראל, הוי ומשה היה רועה".

"יש לך רחמים לנהוג צאנו של בשר ודם" זו תכונת היסוד של מנהיג ישראל, החמלה והרחמים, והוא שאמר הכתוב "ויצא אל אחיו וירא בסבלתם".

ויצא אל אחיו וירא בסבלתם

וכאשר נגלה הקב"ה אל משה מתוך הסנה אומר הקב"ה (ג' ז')::

"ויאמר ה' ראה ראיתי את עני עמי אשר במצרים ואת צעקתם שמעתי מפני נגשיו כי ידעתי את מכאוביו".

משה דבק במידותיו של הקב"ה, מה הוא רחום אף אתה רחום, מה הקב"ה יודע את מכאוביו של ישראל אף משה רבינו רואה בסבלותם.

ולפיכך זכה משה להיות שליח ה' אל עמו ישראל, לגאול את ישראל מגלותם לקרבם אל הר סיני ולהוריד להם את לוחות הברית מן השמים, וליתן להם את התורה הנקראת על שמו, שנאמר (מלאכי ג' כ"ב):

"זכרו תורת משה עבדי אשר צויתי אותו בחרב על כל ישראל חקים ומשפטים".

ברחמים ובחמלה הוא ינהגם, וכאשר ישא האומן את היונק נשא משה רבינו רעיא מהימנא את ישראל בחיקו.

נר זיכרון

לעילוי נשמת

הרה"ח משה בן
מוה"ר יוסף דוד ז"ל
נלב"ע כ"ז סיון תשמ"ז

מרת מלכה מחלה בת
הר"ר מרדכי זיסקינד ז"ל
נלב"ע ג' אייר תשס"ו

ת.נ.צ.ב.ה.

הונצח ע"י בנו ידידנו עוז
הר"ר דוד הגר הי"ו
לום אנג'לס

